

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КОМПЕНСАЦІЇ ЗБИТКІВ ПОТЕРПІЛИМ ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Дарій С. В., Ярош В. В., Резніченко Г. С.

У науковій статті розглядаються питання проблем компенсації збитків потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень.

Доводиться, що на сьогодні в Україні спостерігається значна кількість осіб, постраждалих від кримінальних правопорушень та відсутність дієвого механізму компенсації збитків потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень.

Аргументується, що на законодавчому рівні закріплюється право потерпілого від кримінального правопорушення на відшкодування шкоди. Вказане питання можна розглядати в декількох напрямках: законодавство та судова практика щодо права відшкодування шкоди потерпілому, внаслідок кримінального правопорушення, а також механізм реалізації даного права.

Аналізуються підстави та порядок відшкодування шкоди особі, потерпілій від кримінального правопорушення у кримінальному процесуальному та цивільному законодавстві.

Доводиться, що незважаючи на закріплення цивільним законодавством можливості відшкодування моральної шкоди, суб'єктом відшкодування не може бути держава, отже якщо не встановлено особу, яка завдала шкоди, то так само як і будь-які інші види шкоди, моральна шкода потерпілому не буде відшкодована. Під впливом міжнародних нормативно-правових актів, було розроблено декілька законопроектів про умови та порядок відшкодування (компенсації) державою (за рахунок державного бюджету України) шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями потерпілому, але на жаль, жоден з них не був прийнятий. Отже, згідно з чинним вітчизняним законодавством потерпілій від кримінального правопорушення не може розраховувати на швидке й повне відновлення його порушених прав. Оскільки законодавством не передбачено надійних гарантій відшкодування майнової та немайнової шкоди, заподіяної особі у зв'язку з вчиненням проти неї кримінального правопорушення або іншого правопорушення. Це, безумовно, не відповідає ознакам демократичної та правової держави.

Ключові слова: потерпілий, кримінальне правопорушення, відшкодування шкоди.

Darii S. V., Yarosh V. V., Reznichenko H. S. Some problems of compensation for damages to victims of violent criminal offenses

The scientific article examines the problems of compensating damages to victims of violent criminal offenses.

It is proven that today in Ukraine there is a significant number of victims of criminal offenses and the absence of an effective compensation mechanism for victims of violent criminal offenses.

It is argued that the right of a victim of a criminal offense to compensation for damages is established at the legislative level. This issue can be considered in several directions: legislation and judicial practice regarding the right to compensation for damage to the victim as a result of a criminal offense, as well as the mechanism for implementing this right.

The grounds and procedure for compensation of damage to a person who is a victim of a criminal offense in criminal procedural and civil legislation are analyzed.

It is proven that despite the establishment of the possibility of compensation for non-pecuniary damage by civil law, the subject of compensation cannot be the state, therefore, if the person who caused the damage is not established, then, just like any other types of damage, non-pecuniary damage to the victim will not be compensated. Under the influence of international legal acts, several draft laws were developed on the conditions and procedure for compensation (compensation) by the state (at the expense of the state budget of Ukraine) of damage caused by a criminal offense to the victim, but unfortunately, none of them were adopted. Therefore, according to the current domestic legislation, the victim of a criminal offense cannot count on a quick and complete restoration of his violated rights. Since the legislation does not provide for reliable guarantees of compensation for property and non-property damage caused to a person in connection with the commission of a criminal offense or other offense against him. This, of course, does not correspond to the characteristics of a democratic and legal state.

Key words: victim, criminal offense, compensation for damage.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні існує декілька проблем, пов'язаних з виплатою компенсації збитків жертвам від умисних насильницьких кримінальних правопорушень. В першу чергу, це значна кількість постраждалих осіб. За даними Міністерства юстиції щороку в середньому в Україні таких осіб - понад 15 тисяч. По-друге, на сьогодні в Україні відсутній дієвий механізм такої компенсації, а також існує велика кількість кримінальних проваджень, де неможливо встановити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Для вирішення цієї проблеми, було напрацьовано проекти наступних законодавчих актів: проект Закону України «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» [1], проект Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо механізму фінансового забезпечення відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень [2], проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення механізму відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню розгляду проблем компенсації збитків потерпілим від кримінальних правопорушень була приділена увага у наукових дослідженнях Баганець О.В., Банчук О.А., Дмитрієва І.О., Малишев Б.В., Саїдова З.М., Маланчук П.М. та інших правників. Однак питання компенсації збитків потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень, все ще потребують свого дослідження.

Метою статті є вивчення питань, пов'язаних з компенсацією збитків потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка особа, яка є потерпілою від кримінального правопорушення, має право звернутися до суду з позовом до порушника її прав про відшкодування завданої шкоди. Однак, про шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, може йтися лише тоді, коли по справі винесено обвинувальний вирок суду, який набрав законної сили.

Проте існують такі випадки, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, є неплатоспроможною; не встановлена; встановлена, але ухиляється від слідства, та її оголошено у розшук. За таких обставин компенсаційну функцію по відновленню майнового стану особи повинна брати на себе держава.

Вказане питання можна розглядати в декількох напрямках: законодавство та судова практика щодо права відшкодування шкоди потерпілому, внаслідок кримінального правопорушення, а також механізм реалізації даного права.

На законодавчому рівні у п.10 ч.1 ст. 56 Кримінального процесуального кодексу України закріплено що, протягом кримінального провадження потерпілий має право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом.

Також, ч. 1 статті 128 цього ж Кодексу передбачає, що особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства. Цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом за правилами, встановленими цим Кодексом. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, цим Кодексом не врегульовані, до них застосовуються норми Цивільного процесуального кодексу України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства. (ч. 4,5 ст. 128 КПК України) [4].

Стаття 1177 Цивільного кодексу України закріплює, що шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону. Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом. Стаття 1207 Цивільного кодексу встановлює обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок кримінального правопорушення : Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок кримінального правопорушення, відшкодовується потерпілому або особам, визначеним статтею 1200 Цивільного кодексу, державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, або якщо

вона є неплатоспроможною. Умови та порядок відшкодування державою шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, встановлюються законом [5].

Як вірно зазначає Ус О. М. диспозиція ч. 2 ст. 1177 та ст. 1207 Цивільного кодексу України відсилають до спеціальних законів, які повинні закріплювати процедуру реалізації цих положень, але такі закони на сьогодні відсутні. Отже практична реалізація цих норм неможлива. Не підлягають в даному випадку також і норми Конституції України, як норми прямої дії, оскільки Конституція України не передбачає права на відшкодування за рахунок держави шкоди потерпілому внаслідок кримінального правопорушення [6, с.84]

Шкода, завдана кримінальним правопорушенням, може бути майнова, фізична чи моральна. Закріплюючи право потерпілого на відшкодування шкоди, законодавець закріплює його право на відшкодування будь-якого виду шкоди, яка була спричинена кримінальним правопорушенням. Цивільний кодекс України встановлюючи обов'язок відшкодування шкоди потерпілому в результаті вчинення кримінального правопорушення за рахунок Державного бюджету України, не встановлює який конкретно вид шкоди повинен бути відшкодований, отже теоретично ним може бути і моральна шкода.

На думку Васильєва В. В., якої б сфери життєдіяльності потерпілої особи не стосувалося кримінальне правопорушення, очевидно, що спричиняється не тільки фізична чи матеріальна шкода, але й душевні страждання.

Можливість компенсації моральної шкоди свідчить про захист прав особи, що має позитивний вплив на психічний стан потерпілої особи, вселяє віру у справедливість. Необхідність компенсації моральної шкоди обґрунтовується тим, що без неї порушення особистого немайнового права часто буде залишатися без свого роду санкції, що призведе до послаблень правового захисту особистості.

Слід наголосити на тому, що низкою міжнародно-правових актів підтверджується необхідність запровадження відшкодування моральної (немайнової) шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, власне, державою. Це - Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою; Європейська конвенція про відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів; Рекомендації Комітету міністрів ради Європи R (85) 11 держава-членам щодо становища потерпілого в рамках кримінального

права і кримінального процесу; Директива Ради Європейського Союзу про компенсацію жертвам злочинів та інші акти [7, с.47].

Чинний Цивільний кодекс України передбачає, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. (ст. 23 ЦК України):

Моральна шкода полягає:

1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом. Моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини.

Моральна шкода відшкодовується незалежно від вини органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала:

1) якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки;

2) якщо шкоди завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності,

незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт;

3) в інших випадках, встановлених законом.

Постанова Пленуму Верховного суду України “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди” від 31 травня 1995 року №4 [8] визначає моральну шкоду як втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно право на відшкодування моральної шкоди мають тільки фізичні чи юридичні особи; із кола суб’єктів виключаються інші суб’єкти цивільного права: український народ, держава, АРК, територіальні громади, іноземні держави.

Цивільне право України розрізняє поняття “моральна” та “немайнова” шкода. Термін “моральна” шкода застосовується до фізичних осіб, а “немайнова” шкода - до юридичних.

Законодавець закріплює у якості критерію визначення розміру завданої моральної шкоди - розумність і справедливість, отже універсальної формули розрахунку моральної шкоди не існує. У той же час мінімальний розмір компенсації за моральну шкоду передбачається Законом України “Про порядок відшкодування шкоди заподіяної громадянину незаконним діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду” від 1 грудня 1994 року [9], за яким відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством і судом проводиться виходячи з розміру, який є не меншим розміру мінімальної заробітної плати за кожен місяць перебування під слідством або судом. Законом України “Про загальнообов’язкове державне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 23 вересня 1999 р. [10] передбачений мінімальний розмір страхової виплати за моральну шкоду - 200 розмірів мінімальних заробітних плат. Хоча Цивільний кодекс України не обмежує максимальну суму визначення моральної шкоди [11 с.219-220].

Незважаючи на закріплення цивільним законодавством можливості відшкодування моральної шкоди, суб’єктом відшкодування не може бути держава, отже якщо не встановлено особу, яка завдала шкоди, то так само як і будь-які інші види шкоди, моральна шкода потерпілому не буде відшкодована. Під впливом міжнародних документів,

про які вже йшла мова, було розроблено декілька законопроектів про умови та порядок відшкодування (компенсації) державою (за рахунок державного бюджету України) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потерпілому, але на жаль, жоден з них не був прийнятий [7 с.47].

Висновки. Отже, вищевикладене є підставою для висновку про те, що згідно з чинним вітчизняним законодавством потерпілий від кримінального правопорушення не може розраховувати на швидке й повне відновлення його порушених прав. Цим законодавством не передбачено надійних гарантій відшкодування майнової та немайнової шкоди, заподіяної особі у зв’язку з вчиненням проти неї кримінального правопорушення або іншого правопорушення. Це, безумовно, не відповідає ознакам демократичної та правової держави.

Вартим є нагадати, що в Україні є чинним Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [12], де в розділі першому зазначається, що загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу визначає механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Цей механізм включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування.

Таким чином, практика відповідного належного застосування законодавства щодо відшкодування шкоди потерпілому внаслідок кримінального правопорушення відповідно до стандартів ЄС, буде додатковим сприянням міжнародній інтеграції України.

Право потерпілого на відшкодування шкоди, внаслідок кримінального правопорушення є його невід’ємним правом в рамках кримінального процесу. Однак, такі дії передбачають ініціативну та активну позицію самого потерпілого. Це повинно знаходити своє вираження у складенні відповідного позову з конкретними матеріальними вимогами.

Література

1. Проект Закону про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68286 (дата звернення: 27.02.2025)

2. Проект Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо механізму фінан-

сового забезпечення відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68287 (дата звернення: 27.02.2025)

3. Проєкт Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення механізму відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=69542 (дата звернення: 27.02.2025)

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 5.07. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 28.02.2025)

5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.02.2025)

6. Ус О. В., Ус М.В. Відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення. *Право і суспільство*. 2015. № 3(3). С. 82-87. С. 84.

7. Васильєв В. В. Можливість відшкодування (компенсації) моральної (немайнової) шкоди особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення за рахунок Державного бюджету України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип.13(2). С.46-49. С.47

8. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 №4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення: 28.02.2025)

9. Про порядок відшкодування шкоди заподіяної громадянину незаконним діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду : Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.02.2025)

10. Про загальнообов'язкове державне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 28.02.2025)

11. Крисань Т. Є. Правові аспекти відшкодування моральної шкоди у цивільно-правових відносинах. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 218-222. С. 219-220.

12. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 28.02.2025)

*Дарій С. В.,
orcid.org/0009-0008-5217-3356
викладач кафедри кримінально-правових
дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Ярош В. В.,
orcid.org/0009-0000-0133-2937
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Резніченко Г. С.,
orcid.org/0000-0001-6386-4154
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ*